

Emrah İstek, *Avrupa'daki Osmanlı Şehirleri*, Beyan Yayınları, 2020, 386 s.

Değerlendiren: Beytullah Mısır

“Turist ve seyyah” gezi eylemine dair farklı bakış açıları içeren iki sözcüktür. Nitekim Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma, takdimini yazdığı bu eserde, keyif için gezenleri turist, yeni yerler keşfetmek ve bunları başkalarıyla paylaşmak için yolculuğa çıkanları seyyah olarak nitelemiştir. Belki bu ifadeler, içerisinde bir görecelilik barındırabilir. Ancak kişinin şehri nasıl gezip gördüğü ve müşahedelerinden geriye neler bıraktığı oldukça önemlidir. Nitekim Osmanlı-Evliya Çelebi ilişkisini düşündüğümüzde meselenin önemi daha anlaşılır hale gelmektedir. Belki bir şehri binlerce kişi gezip görebilir ama on yıllar hatta yüzyıllar sonrasına şehirleri, mekânları ve insanları aktarabilecek çok az isim kalır. Şehirlerin tarihini bilmek ve onları döneminin içinden canlı bir gözle görmek, şehirlerin silüetinin hızla değiştiği dünyamızda oldukça önem taşımaktadır. Osmanlı döneminde iki yüz elli civarında caminin bulunduğu Belgrad'da bugün yalnızca birinin varlığını sürdürebilmesi, şehir tarihine dair hafıza dünyamızın güçlü olması gerektiğine işaret eden bir vakıadır.

Eğitiminin önemli bir kısmını Viyana Üniversitesi'nde tamamlayan ve hâlihazırda Siirt Üniversitesi'nde Dr. Öğr. Üyesi olan Emrah İstek, *Avrupa'daki Osmanlı Şehirleri* başlıklı eserinde, 16. ve 17. yüzyıllarda Estergon-İstanbul güzergâhındaki şehirleri seyyahların gözüyle anlatmaktadır. Yazarın aynı yayınevinden çıkan *100 Seyyahın Gözüyle Ayasofya* ve *Hanım Efendi* başlıklarıyla iki eseri daha bulunmaktadır. Bu

@ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi. misirbeytullah@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-3575-0018>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0314
insan & toplum, 2022.
insanvetoplum.org

anlamda yazarın *Avrupa'daki Osmanlı Şehirleri* ile *100 Seyyahın Gözüyle Ayasofya* eseri, yönetsel açıdan birbiriyle benzerlik taşımaktadır. Her iki eserde de tematik bir yaklaşım sergilenmiş ve seyyahların verdiği bilgiler merkeze alınmıştır. Ancak hacim açısından daha geniş olan *Avrupa'daki Osmanlı Şehirleri, 100 Seyyahın Gözüyle Ayasofya* eserinden önce yayımlanmıştır. Bu anlamda konu edindiğimiz eser her ne kadar doğrudan İstanbul'u işlemese de kaynak oluşturması açısından diğerine destek sağlamaktadır.

“Seyyahların gözüyle” başlığı altında literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Pek çok şehir ve bölge, seyyahların metinlerinde verilen bilgilerden hareketle ele alınmıştır. Çünkü seyyahların verdiği bilgiler, her ne kadar ciddi kritiklere ihtiyaç duysa da incelenen meseleleri farklı ve ilgili zamanın içinden bir gözle görmeyi sağlamaktadır. Özellikle Batılı seyyahların bu tarzda kaleme aldıkları metinlerin çokluğu kaynak olarak kullanılmalarını kolaylaştırmaktadır. Emrah İstek'in çalışması ise özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki ve Orta Avrupa'daki önemli şehirlerini Batılı seyyahların gözüyle incelemesi açısından önem taşımaktadır. Seyyahlar hakkında bilgiler vererek başlayan eser akabinde yolculuk güzergâhı, sefaret heyetlerinin karşılanması ve şehirler hakkında kısa tarihi bilgilerin verilmesiyle devam etmektedir. Özellikle bu kısımdan sonra kitap; şehirlerin nüfusu, mimari yapısı, sosyal, kültürel, ticari ve dinî yaşamı hakkında seyyahların gözüyle bilgileri aktarmıştır. Zaten bu mesele, kitabın ana konusunu oluşturmaktadır.

Eserde yirmi üç Avrupalı seyyah ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden faydalanılmıştır. Avrupalı seyyahların çoğunu sefaret heyetlerinde yer alan isimler oluşturmaktadır. Bu sebeple eserde öncelikle seyyahlar, rota ve heyetlerin karşılanması hakkında verilen bilgiler, metnin ana bölümü için zemin hazırlamaktadır. Sefaret heyetleri içerisinde farklı görevlerde bulunan veya farklı milletlerden olan Avrupalı isimlerin izlenimleri, Osmanlı'dan bir isim olan Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle karşılaştırılarak aktarılmaktadır. Kitap boyunca kullanılan kaynak çeşitliliği de eseri zenginleştirmektedir. Bu anlamda eserde; arşiv metinleri, kaynak eserler, seyahatnameler ve araştırma eserleri kullanılmıştır. Ayrıca yer yer görsellerin özellikle gravürlerin kullanılması, metinle tahayyül arasında dönemin ruhuna dokunabilme imkânını artırmaktadır.

Estergon, Vişegrad, Vaç, Budin, Peşte, Kuvin, Pakşa, Tolna, Mohaç, Vulkovar, İlok, Varadin, Salankamen, Zemun, Belgrad, Niş, Sofya, Filibe, Cisir-i Mustafa Paşa, Edirne, Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu ve Silivri şehirleri/durakları, kitabın takip ettiği güzergâhı oluşturmaktadır. Sınır bölgesinden başkente doğru seyreden ve “Ortakol” güzergâhını oluşturan bu yol, istisnalar olmakla birlikte genellikle takip edilen rotayı oluşturmaktadır. Bu anlamda yazar, güzergâhı harita üzerinde göstermektedir. Ancak

ilgili haritanın daha renkli ve anlaşılır halde oluşturulması ve metin içerisinde verilen bilgilerden hareketle birkaç harita ile detaylandırması, eserin albenisini artırabilirdi.

Kitabın ana bölümünde -her ne kadar başlıklarda olmasa bile- ifade edilen şehirlere dair renkli ve detaylı bilgiler yer almaktadır. Çünkü seyahat eden ve gözlemlerini yazıya aktaran kişiler genellikle olayların canlı tanığıdır. Bunun pozitif yönde metinlere etkisi olmakla birlikte verilen bilgilerin kişinin duygu ve düşünce dünyasıyla bağlantılı olarak taraflı olabilmesi sıklıkla karşılaşılabilecek bir durumdur. Bu bağlamda yazar, metnin içinde var olmakta ve kritize edilmesi gereken yerleri karşılaştırmalar ve seyahatname/sefaretname haricî bilgilerle ele almaktadır. Böylelikle metin, eserlerin toplu aktarımından öteye geçme imkânını yakalamaktadır.

Mimari yapılar bölümünde, şehrin genel görünümü (kale-evler), cami-kilise, tekke ve türbe, kervansaray/han/bedesten, hamam-sebil-çeşme, köprü, hastane, saat kulesi ve mezarlıklar hakkında bilgiler verilmiştir. Sosyal ve kültürel yaşam kısmında giyim-kuşam, eğlence ve gösteri hayatı, temizlik, eşkiyalık ve cenaze merasimleri yer almaktadır. Dinî yaşam bölümü, Müslümanlar ve gayrimüslimler şeklinde ele alınmakta; ticari yaşam ise maden, pazarlar ve çarşılar, taşımacılık ve yol hizmetleri, değirmenler ve su çarkları başlıkları altında incelenmektedir. Bu anlamda kitapta, şehir-konu bütünlüğüne riayet edilmiştir. Çünkü yazar, metinlerdeki ilgili başlıkları toparlayarak tematik bir okuma izlemekle birlikte bu konuları kendi içerisinde şehir şehir olacak şekilde ele almaktadır. Bahsedilen şehir isimlerinin kalın şekilde verilmesi, okurun hangi şehri okuduğu konusunda metin içerisinde kaybolmasını önlemektedir. Ancak tabii olarak ifade edilen her konu hakkında her şehirde bilgi olmaması değişkenlikleri de beraberinde getirmektedir.

Estergon-Budin gibi şehirlerden Edirne'ye doğru ilerledikçe farklı denklemler de işin içerisine girmektedir. Çünkü bu güzergâhtaki memleketlerin Osmanlı hâkimiyetinde kalış süreleri, nüfusu, etnik ve dinî yapısı birbirlerinden farklılık göstermektedir. Özellikle başkente doğru gidildikçe Müslüman varlığı ve nüfuzu hissedilir bir şekilde artmaktadır. Ancak seyyahların gözüyle aktarılan bu bölgelerin önemli bir çoğunluğunda, şehirlerin bir İslam şehri görüntüsünde olduğu vurgulanması gereken önemli bir husustur. Bunda Osmanlı tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin ve iskân politikasının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Wenner'in ifadesiyle Osmanlılar özellikle cami, imaret, kervansaray, hamam, çeşme, yol ve köprü inşasına özel bir ihtimam göstermiştir (s. 134). Bu tespit doğru olmakla birlikte Schweigger ve Gerlach gibi isimlerin Selimiye Camisini gördüklerinde hayran kalarak böylesine harika bir eserin Türkler tarafından yapılamayacağını ve Selimiye'nin İtalyan eserler tarafından yapıldığını iddia etmesi de hakikate zıt yönde başka bir bilgidir (s. 181). Daha önce de ifade edildiği üzere seyyahların içerisinde

buldukları duygu ve düşünce dünyasından bağımsız bir şekilde ve tarafsız olarak gözlem/yorum yapmaları zor bir durumdur.

Alt başlıklarda şehirler hakkında malumatlar verilirken konu edinilen inşa hakkında sayı, bâni ve nitelik gibi hususlara değinilmektedir. Bununla birlikte eldeki veri imkân verdikçe yer yer karşılaştırmalar da yapılmaktadır. Çünkü sefaret heyetlerinin içerisinde diplomattan din adamına pek çok farklı görevdeki isim yer almakta ve bunların gezdikleri coğrafyayı okuma şekilleri de farklılık göstermektedir. Bu anlamda hem Batılı seyyahların verdikleri bilgiler birbiriyle karşılaştırılmakta hem de onların verdiği bilgiler Evliya Çelebi'nin verdiği malumatlar ile birlikte okunmaktadır. Yine metinde yazarın varlığı üzerine konuşulan meseleyi daha net bir şekilde görme imkânı sağlanmaktadır.

Kitabın sonuç kısmında, kitap boyunca verilen bilgilerin derlendiği bir üslup takınılmaktadır. Ancak son paragrafta; incelenen şehirlerde Osmanlı Devleti'nin etnik, dinî ve mezhebi aidiyetleri bozmadan, şehirleri mamur eden bir bakışla “Müslüman Osmanlı Avrupası'nın” inşa edildiği ifade edilmektedir. Kanaatimizce kitabın son paragrafında yer alan bu tez, kitabın içerisinde daha fazla vurgulanabilir ve sonuç kısmında daha geniş bir şekilde ifade edilebilirdi.

Şehre dair yazılan *Avrupa'daki Osmanlı Şehirleri* kitabını vesile kılarak bir fikri de ifade etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte akademik bilginin dijitalleşme imkânı oldukça genişlemektedir. Bu anlamda yapılan çalışma ve projeler, tıpkı İslam Ansiklopedisi, İslam Düşünce Atlası ve İslamcı Dergiler Projesi'nde görüldüğü üzere ciddi bir ilgiye mazhar olmaktadır. Bu bağlamda İslam ve Osmanlı şehirleri, tıpkı “google map” örneğinde olduğu gibi iki veya üç boyutlu olacak şekilde ve yüzyıllara da ayrılarak dijital bir görselliğe kavuşturulabilir. Böylelikle günümüzün ve yarının insanları, İslam tarih ve şehir hafızasını sanal dünyada görme hatta ilgili dönemin mimari eserleri arasında gezme imkânına sahip olacaktır. Belki de bu vesileyle şehirleşme ve imar hakkındaki tarihî tecrübemiz gözler önüne serilecek ve yarınımıza ışık tutacaktır. Muhakkak ki bu çalışma, ciddi bir emek ve maliyet gerektirmektedir. Ancak bu tarz bir çalışma, kaybolan veya değişen bir dünyayı gün yüzüne çıkaracak ve şehir çalışmalarında ciddi bir kırılma noktası oluşturacaktır.